

POVIJEST EMOCIJA: PRIJEVOD

BARBARA H. ROSENWEIN

UDK: 303.4: 930.85(100)

Problemi i metode istraživanja povijesti emocija

Koji se metodološki problemi pojavljuju prilikom istraživanja povijesti emocija? Za odgovor na to pitanje potrebno je razriješiti ključan problem karaktera emocija. Ako emocije, prema shvaćanjima brojnih znanstvenika, predstavljaju biološke entitete, univerzalne cjelokupnom čovječanstvu, mogu li one imati povijest? Nakon što se utvrdi da su emocije manje univerzalne no što je uvriježeno mišljenje (bez da se pritom negira njihova somatska osnova), otvara se niz pitanja i mogućnosti za razvoj povijesti emocija. U ovome radu predlažem studij emocija u prošlosti istraživanjem „emocionalnih zajednica“ (ukratko: socijalnih grupa čiji se članovi pridržavaju istih vrednovanja emocija i njihovih izražavanja). Osnovna je teza da u istraživanju povijesti emocija treba uzeti u obzir cjelokupan spektar izvora koje su emocionalne grupe stvorile, te se predlažu načini njihove interpretacije. U konačnici, u radu se razmatraju okolnosti i uzroci nastupanja emocionalnih promjena, pri čemu se promiče ideja da se povijest emocija integrira u druge povijesne subdiscipline – socijalnu, političku i intelektualnu povijest.

„Univerzalistički“ i „prezentistički“ pogledi na emocije

U današnje vrijeme značajnim dijelom psihološke literature dominira rad Paula Ekmana i njegovih suradnika na području istraživanja univerzalnih facijalnih izražavanja emocija.¹ Ekmanova hipoteza „da su specifične facijalne ekspresije univerzalno

---

* Članak Barbare H. Rosenwein „Problems and Methods in the History of Emotions“ izvorno je objavljen u časopisu *Passions in Context: International Journal for the History and Philosophy of the Emotions* (god. I, br. 1, 2010, str. 1-32). Zahvaljujemo autorici na susretljivom pristanku na njegovo prevođenje i objavljivanje.

1 Klasičan je rad Paula Ekmana i Wallacea V. Friesena, „Constants across Cultures in the Face and Emotion“, *Journal of Personality and Social Psychology* 17(2) (1971): 124–139. Za recentniji osvrt vidi Marc D. Pell et al., „Recognizing Emotions in a Foreign Language“, *Journal of Nonverbal Behavior* 33(2) (2009): 107–120: „Ekspresije osnovnih emocija (radosti, tuge, straha, gađenja) prepoznatljive su pankulturno iz izraza lica.“ (iz sažetka članka, str. 107). Za noviju kritiku vidi Ruth Leys, „How Did Fear Become a Scientific Entity and What Kind of Entity Is It?“, *Representations* no. 110 (2010): 66-104.

povezane sa specifičnim emocijama“ potvrđena je brojnim istraživanjima, u kojima je često korištena Ekmanova zbirka fotografija izraza lica.² „Specifične emocije“ koje je Ekman identificirao – sreća, tuga, gađenje, iznenađenje, ljutnja i strah – prihvaćene su kao „temeljne emocije“, zajedničke svim ljudskim bićima. Od „normalnih“ se ljudi očekuje ne samo da te emocije izražavaju na isti način na koji su one izražene na Ekmanovim fotografijama, već i da ih se ispravno prepoznaje i interpretira na licima drugih. Na temelju toga neki psiholozi mentalne poremećaje dovode u vezu s nesposobnošću pojedinca da ispravno identificira emocije prema Ekmanovim prototipovima.³

U posljednjih desetak godina u istraživanjima emocija sve se više primjenjuju metode iz neuroznanosti i genetike, gdje je također prihvaćena Ekmanova paradigma. Primjerice, Elizabeth Carter i Kevin Pelphrey objavili su rezultate istraživanja u kojem su koristili funkcionalnu magnetsku rezonanciju (fMRI), kako bi utvrdili koji se dijelovi mozga aktiviraju kada subjekt prepozna izraz sreće ili ljutnje na licima.⁴ Rezultati su pokazali da pogled na ljutito lice aktivira očekivana područja mozga (amigdalnu i gornji temporalni žlijeb), kao i neka neočekivana područja (primjerice, bočnu vretenastu vijugu), dok pogled na sretno lice aktivira druge regije mozga. U međuvremenu, genetičarka Catherine Hayes i njeni suradnici otkrili su da nositelji gena Huntingtonove bolesti (HD) imaju smanjenu sposobnost prepoznavanja facijalne ekspresije gađenja.⁵ Također, Marco Battaglia i suradnici utvrdili su povezanost određenih genetskih varijacija sa promjenjivom sposobnošću male djece da ispravno protumače „facijalne ekspresije emocija kod druge djece“.⁶

Želim zahvaliti Rüdigeru Zillu, iz Einstein Forumu; članovima Instituta Max-Planck za ljudski razvoj, koji su u srpnju 2009. godine organizirali predavanje na temu ovoga rada, i koji su dali značajne sugestije (posebnu zahvalnost dugujem Janu Plamperu i Uti Frevert); te anonimnom čitatelju ovoga rada i njegovim korisnim prijedlozima.

- 2 Primjer u: Paul Ekman, Wallace Friesen, *Pictures of Facial Affect* (Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1976).
- 3 Fotografije iz Ekman, Friesen, *Pictures of Facial Affect*, su, primjerice, nedavno korištene kako bi se utvrdile razlike između pacijenata s blagom demencijom frontalnog režnja (FTD) te kognitivno zdravih subjekata (HC): za pacijente s utvrđenom demencijom je rečeno da su „imali smanjenu sposobnost prepoznavanja osnovnih emocija“, jer nisu ispravno identificirali emocije na licima s fotografija. Vidi Janine Diehl-Schmida et al., „The Ekman 60 Faces Test as a Diagnostic Instrument in Frontotemporal Dementia“, *Archives of Clinical Neuropsychology* 22(4) (2007): 459–464, www.sciencedirect.com. Ekmanovo povezivanje specifičnih facijalnih ekspresija i „istinskih“ emocija korišteno je kako bi se utvrdila lažna svjedočenja na sudu i potencijalni teroristi; vjeruje se da se njihove emocije odražavaju na licima, što specijalizirani stručnjaci mogu uočiti; vidi osvrt na izložbu Ekmanovih fotografija u Exploratorijumu u San Franciscu: Jascha Hoffman, „How Faces Share Feelings“, *Nature* 452 (7186) (2008): 413.
- 4 Elizabeth J. Carter, Kevin A. Pelphrey, „Friend or Foe? Brain Systems Involved in the Perception of Dynamic Signals of Menacing and Friendly Social Approaches“, *Social Neuroscience* 3(2) (2008): 151–163.
- 5 Catherine J. Hayes, Richard J. Stevenson, Max Coltheart, „Production of Spontaneous and Posed Facial Expressions in Patients with Huntington’s Disease: Impaired Communication of Disgust“, *Cognition & Emotion* 23(1) (2009): 118–134.
- 6 Marco Battaglia et al., „Effect of the Catechol-O-methyltransferase valsuperscript 1-sup-5-sup-8met Genotype on Children’s Early Phases of Facial Stimuli Processing“, *Genes, Brain & Behavior* 6(4)

Iako se nekim genetskim i neurobiološkim studijama ne može utvrditi povezanost s reakcijama na facijalne ekspresije, ipak je i njihovim istraživačkim hipotezama imanentna univerzalistička tendencija.⁷ Većina takvih studija jest također sklona zastupanju „prezentističkih“ pozicija, držeći da su današnje emocije ujedno i emocije prošlosti te da će ostati i emocije budućnosti.⁸

Najviše potencijala za preispitivanje tih pozicija nudi evolucijska psihologija. Ipak, najistaknutiji teoretičari evolucijske perspektive, Leda Cosmides i John Tooby te njihovi sljedbenici, u tome nisu uspjeli.⁹ Njihova je pretpostavka da je „um skup mehanizama za obradu informacija, koji su formirani prirodnim odabirom, s ciljem rješavanja problema prilagodbe s kojima su se susretali naši preci, lovci i sakupljači.“¹⁰ Um čine „specijalizirani sklopovi“ ili „moduli“, od kojih je svaki zadužen za određenu funkciju. Primjerice, postoji modul za pronalaženje partnera i modul za lov.¹¹ Ti su moduli formirani u paleolitiku, eri koju Cosmides i Tooby smatraju statičnom. Svaki modul predstavlja prilagodbu lovaca-sakupljača relativno jednostavnim i ponavljajućim zahtjevima: „traženju partnera, lovu, sakupljanju, dogovorima s prijateljima, samoodbrani od agresije, odgoju djece, izboru prikladnog mjesta za život itd... Oni čiji su sklopovi bili bolje prilagođeni rješavanju ovih problema imali su više potomaka, i današnji su ljudi njihovi direktni potomci.“¹² Cosmides i Tooby smatraju da se ljudski um nije promijenio od paleolitika; ljudi nisu imali vremena prilagoditi se uvjetima – relativno mnogobrojnim i trajnim zajednicama – neolitika i narednih razdoblja, na temelju čega izvode zapanjujući zaključak: „unutar naših modernih lubanja nalazi se um kamenog doba“. Iako ovakva analiza, strogo uzevši, ne predstavlja „prezentističko“ gledište, ipak zamrzava ljudske emocije (i druge oblike reagiranja) u jednu formu – danas prevladavajuću formu, oblikovanu u prapovijesti.¹³

(2007): 364–374, citat na str. 354 (Sažetak). Za daljnje studije gena i facijalnih ekspresija vidi Udo Dannlowski et al., „5-HTTLPR Biases Amygdala Activity in Response to Masked Facial Expressions in Major Depression“, *Neuropsychopharmacology* 33(2) (2008): 418–424.

- 7 Za više informacija razmotriti nedavnu studiju o odnosu između usmjerenosti na „riječ povezane s anksioznim i disforičnim emocionalnim stanjima“ i „kratkog alela u varijabilnom ponavljajućem slijedu gena za prijenos serotonina (5-HTTLPR)“, u: Christopher G. Beevers et al., „Serotonin Transporter Genetic Variation and Biased Attention for Emotional Word Stimuli among Psychiatric Inpatients“, *Journal of Abnormal Psychology* 116(1) (2007): 208–212.
- 8 Tipičan je primjer Paul Ekman, *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life* (New York: Times Books, 2003), 196–197, koji talijanski pridjev za ponos, *fièro*, tumači kao izražavanje „ponosa zbog postignuća“ te tvrdi da je „želja da se iskusi *fièro* [sic] esencijalna u ljudskoj povijesti, budući da je motivirala pojedince na velika postignuća“.
- 9 Leda Cosmides, John Tooby, „Evolutionary Psychology: A Primer“. <http://www.psych.ucsb.edu/research/cep/primer.html>.
- 10 Cosmides, Tooby, „Evolutionary Psychology: A Primer“.
- 11 Za više informacija o ovoj temi vidi Barbara H. Rosenwein, „The Uses of Biology: A Response to J. Carter Wood’s ‘The Limits of Culture?’“, *Cultural and Social History* 4 (2007): 553–558.
- 12 Cosmides, Tooby, „Evolutionary Psychology: A Primer“.
- 13 Sažimajući taj pristup, Keith Oatley stvara direktnu poveznicu između univerzalizma i prezentizma: Keith Oatley, *Emotions: A Brief History* (Oxford: Blackwell, 2004), 28: „Ako prihvatimo izreku

Preispitivanje prezentističkih i univerzalističkih gledišta

Znanstvenici su preispitali postojeće studije emocija kritikom eksperimenata psihologa i pretpostavki evolucionista, koje su generirale univerzalistička/prezentistička gledišta, te promicanjem teorije socijalnog konstruktivizma emocija.

Pojedini su znanstvenici redefinirali postavke univerzalističkih/prezentističkih istraživanja s njihovih vlastitih pozicija. Primjerice, antropolog E. Richard Sorenson, bio je prisutan prilikom Ekmanovih početnih istraživanja o percepciji izraza lica među pripadnicima naroda Fore s Nove Gvineje. Iako je Ekman na temelju svoga istraživanja zaključio da su „specifične facijalne ekspresije univerzalno povezane sa specifičnim emocijama“, treba imati na umu da je ključan dio njegova protokola istraživanja bio da prevoditelj-asistent svakom subjektu ispriča „priču o emociji“. Svaka je priča upućivala na određenu emociju. Od subjekta je zatraženo da među trima fotografijama lica odabere fotografiju koja najbolje izražava opisanu emociju. Primjerice, za „sreću“, Ekmanov je asistent subjektima ispričao sljedeću priču: „njegovi (njezini) prijatelji su stigli, i on (ona) je sretna“. Međutim, kako je Sorenson istaknuo, „moguće je da je na barem dio odgovora utjecala razmjena informacija između prevoditelja i subjekta... Ideja da slobodna razmjena informacija može biti „varanje“ bila je neshvatljiva pripadnicima naroda Fore i suprotna njihovoj percepciji jezika kao elementa kooperativne interakcije između bliskih suradnika.“¹⁴ Ponovno analizirajući testnu situaciju, psiholog James A. Russell istaknuo je da su pripadnici naroda Fore u odabiru fotografija mogli smatrati da izrazi lica na fotografijama predstavljaju reakciju na situaciju, a ne da izražavaju emocije.¹⁵ U tom slučaju, eksperiment se nije odnosio na istraživanje emocija. Kad je Sorenson pokazao Ekmanove fotografije subjektima iz naroda Fore i zatražio da, na temelju izraza lica na fotografiji, izravno imenuju emociju, „mnogi su postali nesigurni, oklijevali su i bili zbunjeni. Neki su u potpunosti ostali bez riječi; drugi su drhtali i obilno se znojili ili djelovali izbezumljeno.“¹⁶ Tablica s rezultatima ovih ispitivanja pokazuje da su pripadnici naroda Fore, koji su imali minimalan kontakt sa zapadnjacima dali mnogo „pogrešnih“ odgovora. Primjerice, svi su ispitanici koristili ekvivalente ljutnji i sreći da opišu lice koje je trebalo izražavati gađenje. Ista se analogija pojavila i u slučaju

---

Cosmides i Toobyja – “prošlost objašnjava sadašnjost“ – i obrnemo je, možemo uočiti ono što podrazumijevamo pod modernim emocijama – sreća, ljubav, tuga, ljutnja itd., te ih projicirati na prošlost.“

- 14 E. Richard Sorenson, *The Edge of the Forest: Land, Childhood and Change in a New Guinea Protoagrultural Society* (Washington, D. C.: Smithsonian Institution Press, 1976), 140.
- 15 James A. Russell, „Is There Universal Recognition of Emotion from facial Expression? A Review of the Cross-Cultural Studies“, *Psychological Bulletin* 115 (1994): 102–141, ovdje 127. Dalje Russell nastavlja: „Nesumnjivo je poučno da ljudi u izoliranim kulturama, bez pisma, povezuju iste facijalne ekspresije s pozdravljanjem prijatelja, svađom, neugodnim mirisima, kao i mi“, međutim, pogrešno je njegovo poistovjećivanje tih socijalnih ponašanja s emocijama, čak i univerzalnim emocijama.
- 16 Sorenson, *The Edge of the Forest*, 140.

izraza tuge.¹⁷ Prema tome, činjenica da je Ekmanova metoda donijela više pozitivnih rezultata može biti posljedica toga da se radilo o testu „prisilnog izbora.“¹⁸

Neki psiholozi ističu da lica na Ekmanovim fotografijama ne prikazuju spontane izraze emocija, već su namještena, pa im, prema tome, nedostaje „ekološke valjanosti.“¹⁹ Neke studije ističu da u stvarnom životu malo koja ekspresija emocije nalikuje onima na namještenim fotografijama. Uz to, većina je facijalnih ekspresija dvosmislena te zahtijeva poznavanje konteksta kako bi ih se učinilo shvatljivima.²⁰

Evolucionist Paul Turke polemizira s Cosmides i Toobyjem, preispitujući tezu da su emocije formirane jednom za svagda u starijem kamenom dobu. Ističe da je empirijsko pitanje jesu li prapovijesne kulture bile stabilne, a promjene u razdoblju neolitik prebrze da bi omogućile prilagodbu.²¹ Nadalje, o paleolitiku postoji malo poznatih podataka, stoga su hipoteze o tom periodu (ironično) temeljene na znanju o emocijama u suvremeno doba.²² Čak i ako je razdoblje paleolitika bilo jedini period ljudske prilagodbe, nejasno je zašto bismo onda imali „umove kamenog doba“. Prema evulucijskom biologu Richardu Alexanderu, socijalni i kulturni izazovi starijeg kamenog doba bili su jednako kompleksni (i promjenjivi) kao i oni u suvremeno doba, te su vrste prilagodbi koje su zahtijevale tadašnje okolnosti – izbor pojedinaca s najboljim vještinama pregovaranja, prikrivanja osobnih interesa i formiranja saveza – pridonijele formiranju dobro prilagođenih ljudskih bića u današnjici.²³ Nadalje, Turke napominje da su „evolu-

17 Sorenson, *The Edge of the Forest*, tablica 8, 141. Odgovori na daljnje probleme su u jeziku naroda Pidgen ili Fore.

18 Russell, „Is there Universal Recognition?“, 123.

19 Leslie R. Brody, „Gender Differences in Emotional Development: A Review of Theories and Research“, *Journal of Personality* 53 (1985), str. 102–149, ovdje str. 117. Debatu o ekološkoj valjanosti Ekmanovih zaključaka pokrenuo je James A. Russell, „The Contempt Expression and the Relativity Thesis“, *Motivation and Emotion* 15(2) (1991): 149–168. Na to su se nadovezali: Paul Ekman, Maureen O’Sullivan, David Matsumoto, „Confusions about Context in the Judgment of Facial Expression: A Reply to ‘The Contempt Expression and the Relativity Thesis’“, *Motivation and Emotion* 15(2) (1991): 169–176, na što je uslijedio Russellov odgovor, te odgovor Ekmana et al. Za studiju facijalnih ekspresija u njihovom socijalnom kontekstu vidi Robert R. Provine, „Yawns, Laughs, Smiles, Tickers, and Talking: Naturalistic and Laboratory Studies of Facial Action and Social Communication“, u: *The Psychology of Facial Expression*, ur. James A. Russell, José Miguel Fernández-Dols (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), poglavlje 7.

20 James A. Russell, „Reading Emotions from and into Faces: Resurrecting a Dimensional-Contextual Perspective“, u: *Psychology of Facial Expression*, poglavlje 13.

21 Paul W. Turke, „Which Humans Behave Adaptively, and Why Does it Matter?“, *Ethology and Sociobiology* 11 (1990): 305–339, ovdje 316.

22 Turke, „Which Humans Behave Adaptively?“, 317. Primjerice, modul za „otkrivanje socijalnih prečica“ temelji se na rezultatima suvremenoga psihološkog testa danog suvremenim subjektima; vidi Leda Cosmides, „The Logic of Social Exchange: Has Natural Selection Shaped how Humans Reason? Studies with the Wason Selection Task“, *Cognition* 31 (1989): 187–276.

23 Richard D. Alexander, *The Biology of Moral Systems* (Hawthorne, N.Y.: A. de Gruyter, 1987); idem, „Evolution of the Human Psyche“, u: Paul Mellars i Christopher Stringer, ur., *The Human Revolution: Behavioural and Biological Perspectives on the Origins of Modern Humans* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989), 455–513.

cijski psiholozi pridavali premalo pažnje otkrićima neuroznanstvenika, koja pokazuju da struktura mozga zadržava prilagodljivost tijekom svih faza života.“²⁴ Robert Turner i Charles Whitehead citiraju studije u kojima su korištene funkcionalna magnetska rezonancija mozga (fMRI) i magnetoencefalografija (MEG), kako bi se pokazalo da su „funkcionalna anatomija i mikrostruktura mozga“ „oblikovani iskustvom“.²⁵

Novi pristupi u biologiji nasljeđivanja upućuju na zaključak da suvremena ljudska bića ne mogu imati umove kamenog doba. Eva Jablonka i Marion J. Lamb uvjerljivo tvrde da se evolucijom probiru najprilagodljiviji, na temelju „mogućnosti prilagodbe na specifične uvjete“.²⁶ Okolina u kojoj živimo utječe na razvoj genetski uvjetovanih karakteristika, te u nekim slučajevima (u specijaliziranim stanicama jednostavnih organizama) uzrokuje jasno određene genetske mutacije.²⁷ Ipak, najvažnije je otkriće da evolucija ljudskih bića velikim dijelom zapravo ne ovisi o genima: mehanizmi nasljeđivanja staničnih, bihevioralnih i simboličkih karakteristika su epigenetski. Adaptivna evolucija, koja se – neprekidno – odvija putem tih mehanizama, napreduje znatno brže od evolucije gena.²⁸ Ovakva otkrića daju temelje ideji da se emocije mogu promijeniti tijekom vremena, stoga ne samo da je moguće govoriti o povijesti emocija, već je ona i ključna za razumijevanje ljudskih stanja.

Teorija socijalnog konstruktivizma pruža mogućnosti za potporu toga zaključka. Ukratko, ova teorija pretpostavlja da se emocije – način njihova doživljavanja, izražavanja i interpretiranja – oblikuju pod utjecajem normi i vrijednosti društva u koja su ugrađena.²⁹ Ta je ideja izdanak kognitivne psihologije, koja emocije promatra kao tipove procjene.³⁰ Iako se malo kognitivnih psihologa bavi proučavanjem ove teme, njihove teorije pokazuju da je moguće – štoviše, izgledno – da različite kulture generiraju različite tipove emocionalnih procjena. Socijalni konstruktivisti, poput Sarah Tarlow, iz ove su ideje izveli logičan zaključak da su emocije „bezgranične, postojeće samo unutar kulturalnoga značenja, kulturno specifične, te subjekti transformacije ili nestajanja tijekom vremena.“³¹ Međutim, čak ni socijalni konstruktivisti ne uzimaju u obzir povijesne dimenzije emocija, već je njihov rad rezultirao nizom mikrostudija kultura čije se emocije razlikuju od naših. Knjiga Catherine Lutz o narodu Ifaluk (stanovnicima

24 Turke, „Which Humans Behave Adaptively?“, 315.

25 Robert Turner i Charles Whitehead, „How Collective Representations can Change the Structure of the Brain“, *Journal of Consciousness Studies* 15(10–11) (2008): 43–57, citat na str. 45. Zahvaljujem Bobu Turneru na pribavljanju opsežne bibliografije na ovu temu.

26 Eva Jablonka i Marion J. Lamb, *Evolution in Four Dimensions: Genetic, Epigenetic, Behavioral, and Symbolic Variation in the History of Life* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2005), 76–78.

27 Jablonka i Lamb, *Evolution in Four Dimensions*, 52, 63–71, 92–101.

28 Jablonka i Lamb, *Evolution in Four Dimensions*, 184.

29 Klasični primjer studija je *The Social Construction of Emotions*, ur. Rom Harré (Oxford: Basil Blackwell, 1986).

30 Noviji pregled je Gerald L. Clore, Andrew Ortony, „Appraisal Theories: How Cognition Shapes Affect into Emotion“, u: *Handbook of Emotions*, ur. Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones, Lisa Feldman Barrett (3. izd.; New York: Guilford Press, 2008), 628–644.

31 Sarah Tarlow, „Emotion in Archaeology“, *Current Anthropology* 41(5) (2000): 713–746.

atola u Karolinškim otocima u Mikroneziji) jest dobar primjer toga pristupa. Ističući da otočani emocije izražavaju terminima koji slabo odgovaraju zapadnjačkima, Lutz je odbacila misao da su emocije biološke ili, njezinim riječima, „prirodne“.³² Primjerice, osjećaj koji otočani opisuju terminom *fago*, mogao bi se neodređeno definirati kao neobična kombinacija „suosjećanja, ljubavi i tuge“.³³ Međutim, Lutz nije propitivala je li termin *fago* oduvijek bio termin Ifaluka za emociju, ili, čak i ako jest bio, je li uvijek imao isto značenje. Drugim riječima, nije ju zanimala povijest emocije.

Socijalni konstruktivizam i biološki pristupi emocijama imaju suprotne tendencije, ali njihove razlike nisu nepremostive. Ne postoji nikakav teorijski razlog zašto se Ifaluke koji proživljavaju *fago* ne bi moglo podvrći funkcionalnoj magnetskoj rezonanciji mozga, kako bi se utvrdilo koja se područja mozga aktiviraju prilikom proživljavanja te emocije. Štoviše, čak je moguće pretpostaviti da bi *fago* trebao biti povezan s regijama mozga koje danas dovodimo u vezu s ljubavlju i tugom, emocijama koje su proučavane pomoću skeniranja mozga.³⁴ Socijalnokonstruktivistički pristup nezapadnjačkim populacijama potencijalno je plodonosan izvor za suradnju biologa i antropologa, iako je na tom polju malo učinjeno.³⁵

Prema povijesti emocija

Univerzalistički i prezentistički pogledi na emocije su, prema tome, dovoljno sporni da otvore prostor za razvoj povijesti emocija. Ona pritom ne smije zanemariti biološku osnovu emocija, budući da je evidentno da su emocije upisane u tijelo i mozak. Također, povijest emocija mora problematizirati osjećaje u prošlosti, fokusirajući se na njihove specifične karakteristike, budući da su čak i tijela (a, kao što smo vidjeli, i mozgovi) oblikovani kulturom.³⁶

32 Catherine Lutz, *Unnatural Emotions: Everyday Sentiments on a Micronesian Atoll and Their Challenge to Western Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).

33 Lutz, *Unnatural Emotions*, 144.

34 Primjer: S. Ortigue et al., „The Neural Basis of Love as a Subliminal Prime: An Event-Related Functional Magnetic Resonance Imaging Study“, *Journal of Cognitive Neuroscience* 19(7) (2007): 1218–1230; Cynthia H. Fu et al., „Neural Responses to Sad Facial Expressions in Major Depression Following Cognitive Behavioral Therapy“, *Biological Psychiatry* 64(6) (2008): 505–512. Ovdje, kao i u drugim studijama tuge, termin depresija je korišten kao sinonim. Međutim, to nije Ekmanova definicija tuge, budući da on smatra da emocije imaju kratko trajanje. Vidi Paul Ekman, „All Emotions are Basic“, u: *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*, ur. Paul Ekman, Richard J. Davidson (New York: Oxford University Press, 1994), 15–19. Prema mojim saznanjima, „suosjećanje“ nije dokumentirano u studijama skeniranja mozga.

35 Vidi slična razmatranja: Turner, Whitehead, „Collective Representations“, 54.

36 Za istraživanja mozga vidi Turner i Whitehead, „Collective Representations“, 24. Za istraživanja tijela vidi Tarlow, „Emotion in Archaeology“, 718. Michael Feher u uvodu *Fragments for a History of the Human Body*, ur. Michel Feher, Ramona Naddaff, Nadia Tazi (3 sv.; New York: Zone Books, 1989), sv. 1, 11 tvrdi da „povijest [tjelesnih] mehanizama konstrukcije može... transformirati tijelo u temelji-

Razvoju povijesti emocija umnogome može pridonijeti ideja „emocionalnih zajednica“.³⁷ Emocionalne zajednice se u velikoj mjeri podudaraju sa socijalnim zajednicama-obiteljima, susjedstvima, sindikatima, akademskim institucijama, samostanima, tvornicama, odredima, kneževskim dvorovima. Međutim, njihov istraživač mora gledati preko njihovih vanjskih karakteristika kako bi otkrio sisteme osjećanja, utvrdio što te zajednice (i pojedinci unutar njih) definiraju i procjenjuju kao vrijedno ili opasno po njih, jer na temelju tih procjena ljudi izražavaju emocije; emocije koje cijene, devaloriziraju ili ignoriraju; prirodu afektivnih veza među poznanicima; i module emocionalne ekspresije koju očekuju, potiču, toleriraju i osuđuju.³⁸

Tekstualna zajednica, kako ju je definirao Brian Stock u knjizi *The Implications of Literacy*, u nekim slučajevima može predstavljati nukleus „emocionalne zajednice“.³⁹ Međutim, emocionalne su zajednice, gotovo po definiciji (budući da emocije imaju socijalnu ulogu kao sredstvo komunikacije), aspekt svake socijalne grupe u kojoj njeni članovi imaju određeni interes i udio. Emocionalne zajednice mogu biti velike i male. U modernome svijetu, povjesničar može čak i naciju – „zamišljenu zajednicu“ – tretirati kao emocionalnu zajednicu.⁴⁰ U nastavku iznosim određene metode za istraživanje emocionalnih zajednica.

---

to historizirano i problematsko pitanje.“ Tom se temom bavi njegova višesveščana knjiga, pri čemu je Feher kontrastira povijesti „reprezentacija“ tijela – tijela koje proučavaju prirodne znanosti – gdje se, smatra, „uvijek sugerira da je stvarno tijelo ‘bez povijesti’“. Ipak, čak se i u prirodnim znanostima tijelo shvaćalo na različite načine, odnosno, i u prirodnim je znanostima tijelo konstrukt. Vidi Otniel Dror, „Creating the Emotional Body: Confusion, Possibilities, and Knowledge“, u: *An Emotional History of the United States*, ur. Peter N. Stearns, Jan Lewis (New York: New York University Press, 1998), 173–194.

37 Postoje mnogi pristupi u istraživanju povijesti emocija. Za moju kritiku pristupa koji proučava jednu po jednu emociju, npr. sreću ili ljutnju, vidi sljedeću fusnotu. Proučavanje afektivnih elemenata u javnim institucijama – primjerice, uloge izraza poput ljubavi i mržnje, te gesti poput poljubaca – naglašava funkcionalnu, ali marginalizira emocionalnu dimenziju; za primjer vidi Klaus Oschema, *Freundschaft und Nähe im spätmittelalterlichen Burgund. Studien zum Spannungsfeld von Emotion und Institution* (Köln: Böhlau, 2006). Također, vidi *Freundschaft oder „amitié“? Ein politisch-soziales Konzept der Vormoderne im zwischensprachlichen Vergleich (15.–17. Jahrhundert)*, ur. Klaus Oschema (Berlin: Duncker & Humblot, 2007), 11, gdje urednik postavlja pitanje: „Kako je moguće definitivno utvrditi što bi određeni pojedinac u određenoj situaciji mogao osjećati?“, nastavljajući s: „aporijom, prema kojoj bi takav pristup nesumnjivo morao voditi“. Oschema, prema tome, ideju emocionalnih zajednica smatra „optimističnom“ i „problematičnom.“ (str. 11). Međutim, ne tvrdim da će proučavanje emocionalnih zajednica dati odgovor na pitanje „kako se određeni pojedinac osjeća u određenoj situaciji“. Tvrdim da će proučavanje emocionalnih zajednica pomoći razumijevanju kako ljudi artikuliraju, razumiju i prezentiraju što osjećaju. To je maksimum razumijevanja koji je moguće postići o tuđim osjećajima.

38 Vidi Barbara H. Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“, *American Historical Review* 107 (2002): 821–845, naročito 842–845; eadem, *Emotional Communities in the Early Middle Ages* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006).

39 Brian Stock, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries* (Princeton: Princeton University Press, 1983).

40 Vidi Benedict R. O’G. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (rev. ed., London: Verso, 1991).

Prikupljanje korpusa izvora za svaku emocionalnu zajednicu

Povjesničar bi morao moći prikupiti korpus izvora koje je proizvela zajednica koju želi proučavati. Ključno je pitanje koliko opsežan taj korpus mora biti, pri čemu odgovor ovisi o tome što je od izvora dostupno, te koliki je predviđeni opseg istraživanja koje povjesničar želi provesti. Kao dokaze postojanja emocionalnih zajednica moguće je koristiti reprezentativna djela pojedinaca, ukoliko se ne zanemari činjenica da su takvi zapisi bili upućeni publici i namijenjeni široj društvenoj grupi.⁴¹ Ipak, produktivniji pristup je korištenje nekoliko različitih glasova iz grupe kako bi se utvrdilo kolektivno stajalište.⁴²

Fokus istraživanja treba staviti na norme, artikulirane ili implicirane u nizu izvora, unutar jednoga razdoblja. Povjesničari posvećeni istraživanju „kolektivnih emocija“ masa trebali bi razmotriti emocionalnu zajednicu (ili zajednice), kojima pojedinci unutar masa pripadaju. Također, nužno je imati na umu da se izrazima za emocije u izvorima ponekad ne opisuju ili izražavaju osjećaji, već kategoriziraju drugi: primjerice, u izrazu „bijesna gomila“ sporno je osjećaju li sudionici gomile bijes kao emociju, ili je gomila bijesna jer je takvom opisuju neprijateljski nastrojeni promatrači? U potonjem slučaju, povjesničar mora problematizirati mjesto ljutnje u emocionalnoj ekonomiji promatrača, a ne njenu ulogu u postupcima gomile. Jedna grupa može koristiti emocionalne epitete i karakterizacije (samodefinirane rasom, klasom, položajem itd.) u prilog ili protiv druge grupe.

U istraživanjima je nužno referirati se i na vremenski i prostorno različite materijale, ukoliko ti izvori imaju kanonsku, normativnu ulogu unutar emocionalne zajednice.⁴³ U drugim slučajevima, emocionalne zajednice mogu srasti oko jedne karizmatične ličnosti; tada su mitovi o dotičnoj ličnosti znatno važniji od njegovih vlastitih tekstova.⁴⁴

Problematiziranje emocijskih termina

Mnogi termini i ideje nemaju jasne ekvivalente u prošlosti. Dobar primjer toga jest termin „država.“ Među medievistima je u tijeku rasprava dokazuje li postojanje termina *regnum* da je već u ranom srednjem vijeku postojala ideja države. Argument u toj raspravi jest pitanje koristi li se termin *regnum* za opisivanje apstraktne ili konkretne,

41 Kao što sam učinila s primjerom Grgura Velikog u: Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, poglavlje 3.

42 Kao u: Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, poglavlje 4, o neustrijskom dvoru.

43 Primjerice, u Aristotelovim djelima moguće je pronaći neke informacije o tome koje su emocije dominikanci prihvaćali i izražavali, zbog autoriteta Tome Akvinskoga i njegovih djela o *passiones animae* unutar te zajednice.

44 Primjer Columbanusa u: Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, poglavlje 4.

realne tvorevine.⁴⁵ Ipak, termini kojima se opisuju emocije su kompleksniji, pri čemu se postavljaju dva važna pitanja. Prvi je problem definiranja emocije, a drugo je pitanje izjednačavanja termina i emocionalnog doživljaja.

Ovu je dilemu moguće razmotriti na primjeru „sreće.“ Darrin M. McMahon proučavao je koncept sreće od antičke Grčke do sadašnjosti.⁴⁶ Oslanjajući se na elitne koncepcije sreće, njegova knjiga umnogome predstavlja podvrstu intelektualne povijesti. Međutim, emocije su kompleksnije od ostalih koncepata i ideja. McMahon se oslanja na pretpostavljenu istoznačnost velikog broja termina. Primjerice, termini koji su se u antičkoj Grčkoj koristili za sreću evidentno nisu istovjetni engleskim izrazima, zbog čega ih nije moguće doslovno prevesti. McMahon je svjestan te činjenice, ali ga to ne sprečava da pokuša konstituirati prapovijest sreće razmatranjem brojnih termina.⁴⁷ Temeljem toga pristupa izjednačuje značenja izraza *eu prattein* (biti dobro) i *eudaimonia* (sreća), međutim, postavlja se pitanje je li njegov postupak ispravan?

Čak i da jest, potrebno je postaviti pitanje jesu li oba izraza opisivala ono što se danas podrazumijeva pod terminom emocija. Samo kod Platona i, posebno, Aristotela, nailazimo na *pathê*, termin čiji sadržaj gotovo u cijelosti odgovara širokom sadržaju „emocija“. Zanimljivo je da, iako se sreća danas smatra osnovnom emocijom, čije su facijalne ekspresije univerzalne, Aristotel ju nije podrazumijevao unutar svoje koncepcije *pathê*, kamo su spadale ljutnja (*orgê*), blagost (*praotês*), ljubav (*philia*), mržnja (*misos*), strah (*phobos*), pouzdanje (*tharreïn*), sram (*aischunê*), besramnost (*anaïschungia*), dobronamjernost (*charis*), nedostatak dobronamjernosti (*acharistia*), sažaljenje (*eleos*), indignacija (*nemesan*), zavist (*phthonos*) te želja za natjecanjem (*zêlos*).⁴⁸ Međutim, baš kao što Aristotel nije sreću ubrajao u *pathê*, tko li danas blagost smatra emocijom?

Korištenje koncepcija teoretičara emocija iz proučavanih razdoblja

Jedan od načina utvrđivanja označavaju li termini u izvorima specifične emocije u određenom periodu jest konzultiranje tadašnjih teoretičara. Primjerice, povjesničari razdoblja helenizma mogu konzultirati radove stoičkih i epikurejskih filozofa, koji su stvarali duge liste izraza za emocije.⁴⁹ Povjesničari trinaestog stoljeća imaju sličnu prednost: skolastici su bili zainteresirani za *passiones animae*, a Toma Akvinski je, riječima Sima Knuuttila, napisao „najopsežniji medicinski traktat na tu temu“.⁵⁰ Nakon

45 Vidi članke u: Stuart Airlie, Walter Pohl, Helmut Reimitz, ur., *Staat im frühen Mittelalter* (Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2006).

46 Darrin M. McMahon, *Happiness: A History* (New York: Atlantic Monthly Press, 2006).

47 Vidi McMahon, *Happiness*, str. 486, br. 4, i str. 487, br. 10, za različite grčke izraze za sreću.

48 Vidi David Konstan, *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature* (Toronto: University of Toronto Press, 2006).

49 Za stoičke liste vidi Margaret R. Graver, *Stoicism and Emotion* (Chicago: University of Chicago Press, 2007), naročito str. 56–57.

50 Simo Knuuttila, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy* (Oxford: Clarendon Press, 2004), 239.

1600. godine pojavilo se mnoštvo teoretičara emocija. Povjesničari bi trebali razmotriti njihove tekstove ne samo stoga što je teorija važna *per se*, već i stoga što konzultiranje terminologije vremena može pomoći da se izbjegnu anakronizmi.⁵¹ Istovremeno, međutim, povjesničari moraju paziti da definicije ne shvaćaju doslovno; same definicije i načini na koji ljudi doista koriste termine su različite stvari.⁵²

Prosudivanje značenja riječi i fraza kako bi se utvrdila njihova stvarna važnost

U istraživanju povijesti emocija nije dovoljno samo koristiti odgovarajući vokabular. Nužno je propitati značenje i važnost proučavanih termina. Detaljna analiza jedne emocije – primjerice, povijest ljutnje – jest legitiman predmet istraživanja.⁵³ Ljutnja, jedna od emocija u Aristotelovom konceptu *pathé*, nalazila se na stoičkim popisima termina za emocije te je poslužila kao nadahnuće srednjovjekovnim popisima poroka.⁵⁴ Ipak, ovakav pristup ne daje odgovor na pitanje koliko je ljutnja bila važna emocija u usporedbi s drugim emocijama u nekom razdoblju. Povjesničari koji se bave proučavanjem karakteristika specifičnih emocionalnih zajednica moraju razmotriti koje su emocije bile temeljne u njihovim načinima izražavanja i samopoimanja. Utvrđivanje tih emocija ponajprije podrazumijeva prebrojavanje termina. Taj je zadatak težak; štoviše, čitanjem izvora moguće je stvoriti općenitu sliku o emocionalnoj zajednici i prevladavajućim emocijama unutar nje-primjerice, utvrditi da su dominantne emocije strah i ljutnja. Međutim, bolji je pristup (ukoliko je takvo istraživanje moguće provesti, naročito za predmoderna razdoblja) utvrđivanje učestalosti specifičnih termina. Taj je zadatak jednostavan, ukoliko postoje digitalizirani izvori.⁵⁵

Ipak, prebrojavanje termina izvan konteksta jest beskorisno; ono mora biti polazna točka istraživanja, upozorenje povjesničarima na moguće fokuse, norme i vrijednosti.

- 51 Povjesničarima koji proučavaju razdoblja u kojima nije bilo teoretičara emocija, predlažem metodu prema kojoj izrazi koji označavaju afekt mogu biti korišteni za otkrivanje drugih izraza za emociju. Vidi Barbara H. Rosenwein, „Emotion Words“, u: *Le Sujet de l'émotion au Moyen Âge*, ur. Damien Boquet, Piroška Nagy (Paris: Beauchesne, 2009), 93–106.
- 52 Postavljeno u: J. L. Briggs, „The Study of Inuit Emotions: Lessons from a Persona Retrospective“, u: *Everyday Conceptions of Emotion: An Introduction to the Psychology, Anthropology and Linguistics of Emotion*, ur. James A. Russell et al. (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1995), 204–205.
- 53 *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ur. Barbara H. Rosenwein (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989).
- 54 Za Aristotela vidi Konstan, *Emotions*, poglavlje 2; za stoike vidi Martha C. Nussbaum, *The Therapy of Desire: Theory and Practices in Hellenistic Ethics* (Princeton: Princeton University Press, 1994), naročito str. 404, br. 1; za srednjovjekovne poroke vidi Lester K. Little, „Anger in Monastic Curses“, u: *Anger's Past*, poglavlje 1.
- 55 Internetska baza podataka Patrologia Latina pruža informacije o broju prepoznatih riječi; e-MGH, LLT-A i LLT-B (baze podataka latinskih tekstova) rade na sličnom principu. Corpus Thomisticum, <http://www.corpusthomisticum.org/>, pronalazi sva spominjanja određenih riječi u djelima Tome Akvinskog i drugih skolastičara.

Izvore treba kritički proučavati, vrednujući termine za emocije ili njihov izostanak kao dio širega konteksta. Jesu li se emocije izražavale fizički? Iz burgundskih kronika kasnoga srednjeg vijeka saznaje se da se od prinčeva očekivalo da ljutnju izražavaju bez ikakvih kretnji, iako im je bilo dopušteno srdačno se smijati.⁵⁶ Jesu li izrazi za emocije različito korišteni u odnosu na različite socijalne grupe? U izvorima o pobuni u Brugesu 1436–38. pojavljuju se dvije skupine normi: o prinčevima je rečeno da su osjećali „nezadovoljstvo“ u „svojim srcima“, ali su stanovnici Brugesu svoju „nesreću“ izražavali padanjem na koljena i jecanjem.⁵⁷ Jesu li oba prikaza točna, ili samo jedan od njih? Povjesničar ne smije zaboraviti da emocije opisane u izvorima vjerojatno nisu prikaz objektivne realnosti, ali pomažu u otkrivanju subjektivne realnosti autora izvora.⁵⁸

Drugu razinu konteksta predstavlja gramatika. Riječi mogu imati mnoge funkcije unutar rečenice, a njihovo značenje može varirati, ovisno o njihovoj gramatičkoj ulozi u rečenici.⁵⁹ Je li emocija čin ili faktor na temelju kojeg se djeluje? Je li povezana s pridjevima ili drugim dijelovima govora, uključujući i povike ili termine koji označavaju dijelove tijela i geste?

Interpretiranje tišina

Neki izvori imaju neemocionalan ton i sadržaj, te su jednako relevantni kao i naglašeno emocionalni tekstovi. Unutar emocionalnih se zajednica uglavnom izbjegavaju neke emocije, dok se druge naglašavaju, ili se određene emocije izbjegavaju u specifičnim kontekstima. Sve je to žito za povjesničarev mlin. Primjerice, Jan Plamper koristio je iskaze o nedostatku straha kod vojnika, kao i iskaze o ekspresiji straha kako bi razradio teoriju o značajnoj promjeni u ruskoj vojnoj psihologiji.⁶⁰ Nije pretpostavio da je nedostatak iskaza o strahu u ranome 19. stoljeću značio i odsutnost straha, ali jest značio

56 Laurent Smaghe, „*Sur paine d'encourir nostre indignacion: Rhetorique du courroux princier dans les pays-bas bourguignons à la fin du moyen âge*“, u: Damien Boquet, Piroška Nagy, ur., *Politiques des émotions au Moyen Âge*, Actes du colloque EMMA3, Aix-en-Provence (15–17 mai 2008), 2010.

57 Jan Dumolyn, Elodie Lecuppre-Desjardin, „Propagande et sensibilité: La fibre émotionnelle au coeur des luttes politiques et sociales dans les villes des anciens Pays-Bas bourguignons. L'exemple de la révolte brugeoise de 1436–1438“, u: *Emotions in the Heart of the City (14th–16th century)*, ur. Elodie Lecuppre-Desjardin, Anne-Laure Van Bruaene (Turnhout: Brepols, 2005), 47.

58 Pišući o suzama u javnosti, jecanju i uzvicima ljudi u srednjem vijeku, Johan Huizinga, *The Waning of the Middle Ages: A Study of the Forms of Life, Thought and Art in France and the Netherlands in the XIVth and XVth centuries*, preveo Frederik J. Hopman (New York: Doubleday, 1924), 14, ističe da je „nesumnjivo bilo pretjerivanja u opisima kroničara“. On, međutim, nije proučavao kulturu kroničara i njihovoga socijalnog kruga, zbog čega predlažem potonji pristup.

59 David Konstan, *Pity Transformed* (London: Duckworth, 2001), 102–103, ističe da imenice, glagoli i pridjevi s istim korijenom mogu imati različita značenja.

60 Jan Plamper, „Fear: Soldiers and Emotion in Early Twentieth-Century Russian Military Psychology“, u: *Emotional Turn? Feelings in Russian History and Culture*, ur. Jan Plamper, *Slavic Review* 68(2) (2009): 259–283.

da govor o strahu nije bio normativan za vojnike toga vremena. Kasnije, početkom 20. stoljeća, vojni su psiholozi sankcionirali osjećaje straha, koji su se u to vrijeme počeli više izražavati.

William Reddy primijenio je drugačiju metodu s obzirom na tišinu o određenim emocijama: pokušao je utvrditi jesu li svjedočanstva u devetnaestostoljetnim sudskim slučajevima u Francuskoj bila „suha“, „emocionalna“ ili „miješana“, pri čemu zaključuje da su emocije bile prihvatljive u privatnosti, ali ne i javnosti.⁶¹ Ipak, „suhi“ i „emocionalni“ su nejasni termini. Ono što Reddy podrazumijeva pod „miješanim“ drugi istraživač, poput mene, može smatrati „emocionalnim“.

Interpretiranje metafora

Što da povjesničari rade s emocionalnim metaforama? Prilikom čitanja rečenice „Pukao mi je film“, u memoarima Tine Sinatre, kćeri Franka Sinatre, možemo biti sigurni da je autorica upotrijebila izraz u prenesenom značenju: „Izgubila sam živce“, ili, u najmanju ruku, „Naljutila sam se“.⁶² Ta fraza označava emociju. Povjesničari se mogu, s razlogom, pitati zašto je Tina Sinatra upotrijebila metaforu, a ne izraz za emociju, međutim, bili bi u krivu ukoliko bi ju zanemarili samo stoga što nije riječ o raširenom načinu izražavanja emocija. Kad je Joseph Shippen iz Pennsylvanije u 18. stoljeću napisao da „nadolazeća oluja pokreće dušu/pustoši dijelove, ali čuva cjelinu“, želio je reći da emocije potiču ljude na djelovanje.⁶³ Zbog toga povjesničari moraju voditi računa o metaforama.

Interpretiranje ironija

Važno je znati prepoznati ismijavanje, šokiranje i ironiju u izražavanju emocija. Sociolog Norbert Elias, čiju teoriju civiliziranja emocija mnogi još uvijek smatraju uzorom na tom području,⁶⁴ temeljito je proučio povijesne tekstove, međutim, nije uočio ironiju, parodiju i pretjerivanje. Čitajući panegirik radostima bitke dvanaestostoljetnog trubadura Bertrana de Borna, primjerice, pretpostavio je da je Bertran pisao ozbiljno (što je

61 William M. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), tablica 1, 292–295.

62 Tina Sinatra, Jeff Coplon, *My Father's Daughter: A Memoir* (New York: Simon and Schuster, 2000), 264.

63 Citirano u: Nicole Eustace, *Passion is the Gale: Emotion, Power, and the Coming of the American Revolution* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008), 4.

64 Primjer: Edward Muir, *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993).

izgledno), da su svi muškarci u srednjem vijeku uživali u ratovanju (što zasigurno nije istina), te da su nalazili radost u pokolju (što čak i dotična poema opovrgava).⁶⁵

Eliasova koncepcija emocija je hidraulična – nasilje spremno provaliti u svakom trenutku – zbog čega je ispod manifestacija grubosti (u rasponu od pljuvanja do ubojstva) uvijek očitavao afekt. Međutim, pljuvanje može imati realnu vrijednost unutar određenih grupa (primjerice, među igračima baseballa),⁶⁶ dok uzrok nasilju nije isključivo strast, već cijeli niz razloga, uključujući i koncepcije o dužnosti, muškosti i časti.⁶⁷ Ti su motivi nesumnjivo povezani s emocijama, ali istovremeno nisu ekvivalentni impulzivnim ispadima. Jednako kao što se tišinu, izostanak informacija ne može izjednačiti s odsutnošću emocije, ni nasilje se ne smije mijesati s emocijama.

Razmatranje socijalne uloge emocija

Iako se uglavnom govori o emocijama pojedinaca, emocije su povrh svega instrument društvenosti. Emocije nisu samo socijalno konstruirane te služe „održavanju i provođenju kulturalnih sustava“, već određuju odnose među ljudima na svim razinama, od intimnoga razgovora supružnika do globalne komunikacije.⁶⁸ Zbog toga izražavanje

65 Norbert Elias, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, preveo Edmund Jephcott (rev. ed., Oxford: Blackwell, 2000), 162, citirajući Bertrana de Borna, „Be-m platz lo gais temps de pascor“. Marc Bloch, *Feudal Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1961), 293–299, interpretirao je Bertrana na sličan način. Ipak, u posljednje vrijeme Bertranov se rad tumači na kompleksniji način. Vidi Catherine Léglu, „Moral and Satirical Poetry“, u: *The Troubadours: An Introduction*, ur. Simon Gaunt, Sarah Kay (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 47–65, naročito 55–57, i *The Poems of the Troubadour Bertran de Born*, ur. William D. Paden, Jr., Tilde Sankovitch, Patricia H. Ståblein (Berkeley: University of California Press, 1986), 334–345. Paden et al. ističu da se u „Be-m platz“, te drugim Bertranovim pjesmama, radost iskustva na bojnopolju (*alegratge*) izjednačava sa pjesnikovom snažnom ljubavlju (*am fort*) lijepe djevojke (*donzella*). Prema viđenju urednika, za Bertrana rat nije bio izravna ekspresija impulzivnog afekta, već „izvor i amblem moralne vrline“ (ibid, str. 34). Gérard Gouiran, *L'amour et la guerre. L'oeuvre de Bertran de Born*, 2 sv. (Aix en Provence: Université de Provence, 1985), 1: ii ističe da je Bertran, osim pjesama o ratu, pisao i „pjesme o ljubavi, u kojima se delikatnost osjećaja suprotstavlja ingenioznosti forme, ili duboke i iskrene vjerske meditacije“. Pripisivanje „Be-m platz“ Bertranu je gotovo neupitno; u svakom slučaju, njegovi ostali radovi upućuju na iste zaključke. Za raspravu o Bertranovu autorstvu i vremenu nastanka pjesme vidi *L'amour et la guerre*, 2, 723–725.

66 Vidi Dan Gutman, *It Ain't Cheatin' If You Don't Get Caught: Scuffling, Corking, Spitting, Gunking, Razzing, and Other Fundamentals of our National Pastime* (New York: Penguin Books, 1990).

67 O dužnosti vidi Barbara H. Rosenwein, „Les émotions de la vengeance“, u: *La Vengeance 400–1200*, ur. Dominique Barthélemy, François Bougard, Régine Le Jan (Rome: École française de Rome, 2006), 237–257; o časti vidi Jonas Liliequist, „Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden“, u: *Crime and Control in Europe from the Past to the Present*, ur. Mirkka Lappalainen i Pekka Hirvonen (Helsinki: Academy of Finland, 1999), 174–207.

68 Thomas J. Scheff, *Emotions, the Social Bond, and Human Reality: Part/Whole Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). O ideji da emocije „održavaju... kulturne sustave“ vidi Claire Armon-Jones, „The Social Functions of Emotion“, u: *The Social Construction of Emotions*, poglavlje 4.

emocija treba proučavati kao socijalnu interakciju. Emocionalna razmjena među ljudima stvara „scenarije“ koji vode novim emocijama i prilagodbama u odnosima.⁶⁹ Kad se 1120. godine Juhel, gospodar Mayennea, naljutio na Guarinusa, svoga nekadašnjeg kmeta, osnovni uzrok imao je malo veze s nastalim incidentom.⁷⁰ Stvarna „funkcija“ Juhelovog ispada bila je redefiniranje njegova odnosa s Guarinusom. Juhelova ljutnja, odgovor nekolicine „čestitih ljudi“ u krugu dvojice antagonista, te razrješenje sukoba, predstavljaju dijelove narativa pregovora, iniciranog izražavanjem emocije.

Ti scenariji potiču pitanje je li emocija „iskrena“. Kad su francuski prinčevi u kasnom srednjem vijeku proglašavali „mir“, njihovi su se podanici (prema kroničarima) „radovali“.⁷¹ Međutim, je li to bila istinska radost? Gerd Althoff pokazao je da je emocije moguće koristiti na javnim forumima na razumljive načine, stvarajući virtualni jezik gesti.⁷² Paul Freedman pokazao je da elite koriste termin „ljutnja“ i kao hvalu i kao klevetu.⁷³ Nijedna od tih instrumentaliziranih upotreba emocija nije u sukobu s mnoštvom drugih uloga emocija: emocije često imaju više determiniranih funkcija i značenja. Propitivanje autentičnosti emocije trebalo bi se provoditi jedino u slučaju da i proučavana emocionalna grupa propituje njenu autentičnost.

Čak i u današnje vrijeme, kad je iskrenost visoko cijenjena, u većini se psiholoških studija emocija koriste namješteni izrazi lica. Prema tome, tu nema govora o „stvarnoj“ emociji, i to s dobrim razlogom: emocije su, između ostalog, socijalni signali (iako ne i univerzalni socijalni signali). Ako je emocija standardni odgovor određene grupe u specifičnim prilikama, nije pitanje odražava li ona stvaran osjećaj, već zašto jedna norma prevladava nad drugom.

Praćenje promjena tijekom vremena

Studije koje se bave proučavanjem jedne emocionalne zajednice u određenom periodu otkrivaju mnogo o njima: te studije predstavljaju „gusti opis“, koji određenu kulturu

69 O emocijama kao scenarijima u antici vidi Robert A. Kaster, *Emotion, Restraint, and Community in Ancient Rome* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 8–9, i popratnu bibliografiju na str. 151, br. 17.

70 Richard E. Barton, „Zealous Anger’ and the Renegotiation of Aristocratic Relationships in Eleventh- and Twelfth-Century France“, u: Rosenwein, ur., *Anger’s Past*, poglavlje 7.

71 Primjerice, očekivalo se da radost bude reakcija na proglašenje mira u Francuskoj nakon Stogodišnjeg rata. Vidi Nicholas Offenstadt, *Faire la paix au moyen âge. Discours et gestes de paix pendant la guerre de Cent Ans* (Paris: Odile Jacob, 2007), 196–201.

72 Primjerice, Gerd Althoff, „Empörung, Tränen, Zerknirschung. ‘Emotionen’ in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters“, *Frühmittelalterliche Studien* 30 (1996): 60–79; idem, „Demonstration und Inszenierung: Spielregeln der Kommunikation in mittelalterlicher Öffentlichkeit“, *Frühmittelalterliche Studien* 27 (1993): 27–50. Protuargumenti u: Philippe Buc, *The Dangers of Ritual: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory* (Princeton: Princeton University Press, 2001).

73 Paul Freedman, „Peasant Anger in the Late Middle Ages“, u: Rosenwein, ur., *Anger’s Past*, poglavlje 8.

čini shvatljivom.⁷⁴ Međutim povjesničari također moraju pratiti promjene tijekom vremena, stoga što se sama zajednica mijenja, ili se javlja nova i drugačija zajednica. Norbert Elias pratio je promjene u globalnoj perspektivi, postavljajući hipotezu o formiranju intrinzičnih ograničenja emocija (superega) tijekom 16. stoljeća.⁷⁵ Za njega je srednji vijek predstavljao razdoblje impulzivnosti, nakon čega je uslijedilo razdoblje suzdržavanja, generirano procesom formiranja države, većim socijalnim i ekonomskim međuovisnostima, te internalizacijom inhibicija. Ovaj pristup ne uzima u obzir različite emocionalne norme mnoštva različitih grupa i razdoblja povijesti.

Najbliže tome pristupu došao je Peter Stearns, proučavajući moderno doba. Stearns se bavi onim što naziva „emociologijom“, emocionalnim standardima srednje klase, koje su reproducirali autori priručnika sa savjetima i sličnih djela. Za Stearnsa su socijalne i emocionalne promjene generator emocionalne transformacije. Potrebe novog industrijaliziranog društva stvorile su emociologiju viktorskih doba, dok je razvoj potrošačkoga društva i uslužnoga sektora generirao pojavu novih emocionalnih standarda dvadesetih godina 20. stoljeća.⁷⁶

Također proučavajući moderno doba, William Reddy agensima promjene tretira „emocionalne režime“, „emocionalnu patnju“ i „emocionalno utočište“.⁷⁷ Prema Reddyju, „emocionalni režimi“, koji obično koincidiraju s političkim režimima, određuju dominantne norme emocionalnoga života. Emocionalna patnja javlja se kad (najčešće dominantan režim) ograničava ljudima osjećanje. Emocionalno utočište pruža olakšanje patnje nudeći „sigurno oslobađanje od prevladavajućih emocionalnih normi“. Strog emocionalni režim koji je ustanovio dvor *ancien régime*a prouzročio je toliko emocionalne patnje da su ljudi kreirali „emocionalna utočišta“, bastione eksperimentalne emocionalne ekspresije i ponašanja koje su suvremeni povjesničari okarakterizirali kao „sentimentalizam“. Prema tome, dok se na suze negativno gledalo u Versaillesu, pozitivno su prihvaćene u kazalištima i salonima van dosega dvora. Reddy smatra da je prva faza Francuske revolucije nastupila onda kad su norme emocionalnoga utočišta prevladale nad onima *ancien régime*a. Druga prekretnica nastupila je kad je sam sentimentalizam inducirao emocionalnu patnju; reakcija protiv te patnje dovela je do pojave Direktorija i ostalih posljedica.

Ideja emocionalnog režima bliska je onoj o emocionalnoj zajednici – dokle god ta zajednica dominira normama i tekstovima velikoga dijela društva. Kao koncept, emocionalni režim najbolje korespondira s modernim dobom i njegovim državnim aparatom cenzure, političkih i vojnih monopola i ekonomske kontrole, ali se može primijeniti i na razdoblje srednjega vijeka, ako se modusi dominacije shvaćaju manje monolitnima.

74 Primjer, Stephen D. White, „The Politics of Anger“, u: Rosenwein, ur., *Anger's Past*, poglavlje 6, gdje raspravlja o emocionalnoj kulturi plemstva u 11. i 12. stoljeću.

75 O formiranju superega vidi Elias, *Civilizing Process*, 399.

76 Ovo je zajednička nit u mnogim njegovim radovima. Primjerice, vidi Peter N. Stearns, *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style* (New York: New York University Press, 1994).

77 Reddy, *Navigation of Feeling*, 129, daje formalne, sažete definicije termina.

Također, emocionalna utočišta mogla bi biti analogna marginalnim emocionalnim zajednicama. Primjerice, Engleska 17. stoljeća: emocije povezane s očajem su, čini se, dominirale u toj kulturi, ne samo među baptistima i puritancima, za koje je očaj bio dokaz religiozne vrline, već i za istaknute ličnosti, poput Roberta Burtona, znanstvenika s Oxforda, koji je priznao: „Pišem o melankoliji zbog nastojanja da izbjegnem melankoliju.“⁷⁸ Istovremeno, međutim, druge, marginalnije skupine, imale su bitno drugačije emocionalne vrijednosti i norme. Među njima su bili i leveleri, politički aktivisti u Puritanskoj revoluciji. Iako su imali mnogo poveznica s baptistima i puritancima, nisu privilegirali očaj. Njihovi „krici žaljenja“ bili su krici potlačenog čovjeka, a ne grešnika.⁷⁹ Tražili su slobodu i pravdu, te vjerovali da je moguće ostvariti sreću u ovome životu. Još jednu marginalnu emocionalnu zajednicu moguće je prepoznati u skupini ljudi kao što su John Evelyn, Thomas Hobbes i Samuel Pepys. Oni su visoko cijenili emociju znatiželje, koju je Hobbes definirao kao „želju da se zna zašto i kako, ... koju ne posjeduje nijedno živo biće osim čovjeka; taj je čovjek, prema tome, različit, ne samo svojim razumom, već i svojom jedinstvenom strašću, od drugih životinja; ... što je žudnja uma da, ustrajnošću zadovoljstva u neprekidnom i neumornom generiranju znanja, nadilazi kratkotrajnu silinu tjelesnog užitka.“⁸⁰

Postuliranje emocionalne patnje kao agensa povijesne promjene podrazumijeva izricanje moralnih sudova o specifičnim emocionalnim zajednicama. *Neki* članovi apsolutističkoga dvora možda su osjećali patnju prije Revolucije, međutim, drugi – primjerice, kralj – evidentno su osjećali zadovoljstvo normama i vrijednostima emocionalne zajednice.⁸¹ Oni koji su očajavali u Engleskoj u 17. stoljeću zasigurno su patili, ali su istovremeno visoko cijenili vlastitu melankoliju kao dokaz genija ili početak religijskoga preobraćenja.⁸²

Željela bih definirati i alternativnu paradigmu za objašnjavanje prekretnica u povijesti emocija. Dominantne emocionalne zajednice mogu se mijenjati, ili mogu izgubiti prednost i postati marginalne. U međuvremenu, nekadašnje marginalne zajednice mogu steći prioritet, bilo zbog političke hegemonije, jer su njihove aktivnosti osigurale prestiž, ili nekog drugog razloga. Norme emocionalne zajednice kojoj su pripadali Pepys i Evelyn postale su dominantne u prosvjetiteljstvu, ne zbog svoje političke

78 Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*, ur. Thomas C. Faulkner, Nicholas K. Kiessling, Rhonda L. Blair, 3 sveska (Oxford: Clarendon Press, 1989), 1: 6.

79 Primjer: John Lilburne, *The Oppressed Man's Importunate and Mournful Cries to be Brought to the Bar of Justice*, 18 April 1648(drugo izdanje) <Early English Books Online>

80 Thomas Hobbes, *Leviathan* 1.6, ur. J.C.A. Gaskin (Oxford: Oxford University Press, 1996), 37, kurziv u originalu.

81 O ovome pitanju pišem u: Rosenwein, *Emotional Communities*, 21–23.

82 O geniju vidi Noel L. Brann, *The Debate over the Origin of Genius during the Italian Renaissance: The Theories of Supernatural Frenzy and Natural Melancholy in Accord and in Conflict on the Threshold of the Scientific Revolution* (Leiden: Brill, 2002); o religijskoj vrijednosti očaja vidi Calvin, *Institutes of the Christian Religion* 2.8.3, ur. John T. McNeill, preveo Ford Lewis Battles (Philadelphia: Westminster Press, 1960), 1: 369–370.

hegemonije, već stoga što su znanstvena istraživanja stekla neizmjeran prestiž, u svjetlu postignuća Isaaca Newtona. Na sličan su način, na prvi pogled neustrašivi ruski vojnici prve polovice 19. stoljeća bili dio emocionalne zajednice koja se radikalno izmijenila s rastućom važnosti psihijatrije i vojne psihijatrije početkom 20. stoljeća.

Krajnji cilj

Jednako kao što su rodna pitanja integrirana u intelektualnu, političku i socijalnu povijest, tako i istraživanja emocija ne bi smjela u konačnici formirati zasebno područje povijesti, već radije dopunjavati svako povijesno proučavanje. Prema tome, primjerice, međuratna povijest Njemačke bi trebala uključivati raspravu ne samo o ekonomiji, rodnim odnosima, ideologiji komunizma, fašizma i liberalizma itd., već i razmatranje privilegiranih – kao i obezvređivanih – emocija različitih dominantnih i marginalnih skupina.⁸³ U konačnici, problemi i metode povijesti emocija trebali bi postati vlasništvo povijesti u cjelini.

Prevela s engleskog Dora Kosorčić

Bibliografija

- Alexander, Richard D., *The Biology of Moral Systems*. Hawthorne, N.Y.: A. de Gruyter, 1987.
- Alexander, Richard D., „Evolution of the Human Psyche“, u: Paul Mellars i Christopher Stringer, ur., *The Human Revolution: Behavioural and Biological Perspectives on the Origins of Modern Humans*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989: 455–513.
- Althoff, Gerd, „Empörung, Tränen, Zerknirschung. ‘Emotionen’ in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters“, *Frühmittelalterliche Studien* 30 (1996): 60–79.
- Althoff, Gerd, „Demonstration und Inszenierung: Spielregeln der Kommunikation in mittelalterlicher Öffentlichkeit“, *Frühmittelalterliche Studien* 27 (1993): 27–50.
- Anderson, Benedict R. O’G., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, revidirano izdanje. London: Verso, 1991.
- Airlie, Stuart, Pohl, Walter, Reimitz, Helmut, ur., *Staat im frühen Mittelalter*. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2006.
- Armon-Jones, Claire, „The Social Functions of Emotion“, u: *The Social Construction of Emotions*, Rom Harré ur., Oxford: Basil Blackwell, 1986, poglavlje 4.
- Barton, Richard E., „‘Zealous Anger’ and the Renegotiation of Aristocratic Relationships in Eleventh- and Twelfth-Century France“, u: *Anger’s Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ur. Barbara H. Rosenwein, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989, poglavlje 7.
- Battaglia, Marco et al., „Effect of the Catechol-O-methyltransferase valsuperscript 1-sup-5-sup-8met Genotype on Children’s Early Phases of Facial Stimuli Processing“, *Genes, Brain & Behavior* 6(4) (2007): 364–374.

83 Offenstadt, *Faire la paix*, 192–206, uključuje emocije u istraživanje sklapanja mira u srednjem vijeku.

- Beevers, Christopher G. et al., „Serotonin Transporter Genetic Variation and Biased Attention for Emotional Word Stimuli among Psychiatric Inpatients“, *Journal of Abnormal Psychology* 116(1) (2007): 208–212.
- Bloch, Marc, *Feudal Society*. Chicago: University of Chicago Press, 1961.
- The Poems of the Troubadour Bertran de Born*. ur. William D. Paden, Jr., Tilde Sankovitch, Patricia H. Stäblein. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Brann, Noel L., *The Debate over the Origin of Genius during the Italian Renaissance: The Theories of Supernatural Frenzy and Natural Melancholy in Accord and in Conflict on the Threshold of the Scientific Revolution*. Leiden: Brill, 2002.
- Briggs, J. L., „The Study of Inuit Emotions: Lessons from a Personal Retrospective“, u: *Everyday Conceptions of Emotion: An Introduction to the Psychology, Anthropology and Linguistics of Emotion*, ur. James A. Russell et al. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1995: 204–205.
- Brody, Leslie R., „Gender Differences in Emotional Development: A Review of Theories and Research“, *Journal of Personality* 53 (1985): 102–149.
- Buc, Philippe, *The Dangers of Ritual: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Burton, Robert, *The Anatomy of Melancholy*, ur. Thomas C. Faulkner, Nicholas K. Kiessling, Rhonda L. Blair, 3 sv. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Calvin, *Institutes of the Christian Religion*. ur. John T. McNeill, preveo Ford Lewis Battles. Philadelphia: Westminster Press, 1960.
- Carter, Elizabeth J., Pelphrey, Kevin A., „Friend or Foe? Brain Systems Involved in the Perception of Dynamic Signals of Menacing and Friendly Social Approaches“, *Social Neuroscience* 3(2) (2008): 151–163.
- Clore, Gerald L., Ortony, Andrew, „Appraisal Theories: How Cognition Shapes Affect into Emotion“, u: *Handbook of Emotions*, ur. Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones, Lisa Feldman Barrett (3. izd.; New York: Guilford Press, 2008): 628–644.
- Cosmides, Leda, „The Logic of Social Exchange: Has Natural Selection Shaped how Humans Reason? Studies with the Wason Selection Task“, *Cognition* 31 (1989): 187–276.
- Cosmides, Leda, Tooby, John, „Evolutionary Psychology: A Primer“. <http://www.psych.ucsb.edu/research/cep/primer.html> (14.1.2010)
- Dannlowski, Udo et al., „5-HTTLPR Biases Amygdala Activity in Response to Masked Facial Expressions in Major Depression“, *Neuropsychopharmacology* 33(2) (2008): 418–424.
- Diehl-Schmid, Janine et al., „The Ekman 60 Faces Test as a Diagnostic Instrument in Frontotemporal Dementia“, *Archives of Clinical Neuropsychology* 22(4) (2007): 459–464, www.sciencedirect.com.
- Dror, Otniel, „Creating the Emotional Body: Confusion, Possibilities, and Knowledge“, u: *An Emotional History of the United States*, ur. Peter N. Stearns, Jan Lewis (New York: New York University Press, 1998): 173–194.
- Dumolyn, Jan, Lecuppre-Desjardin, Elodie, „Propagande et sensibilité: La fibre émotionnelle au coeur des luttes politiques et sociales dans les villes des anciens Pays-Bas bourguignons. L'exemple de la révolte brugeoise de 1436–1438“, u: *Emotions in the Heart of the City (14th–16th century)*, ur. Elodie Lecuppre-Desjardin and Anne-Laure Van Bruaene (Turnhout: Brepols, 2005).

- Ekman, Paul, „All Emotions are Basic“, u: *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*, ur. Paul Ekman, Richard J. Davidson (New York: Oxford University Press, 1994): 15–19.
- Ekman, Paul, *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York: Times Books, 2003.
- Ekman, Paul, Friesen, Wallace V., „Constants across Cultures in the Face and Emotion“, *Journal of Personality and Social Psychology* 17(2) (1971): 124–139.
- Ekman, Paul, Friesen, Wallace, *Pictures of Facial Affect*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1976.
- Ekman, Paul, O’Sullivan, Maureen, Matsumoto, David, „Confusions about Context in the Judgment of Facial Expression: A Reply to ‘The Contempt Expression and the Relativity Thesis’“, *Motivation and Emotion* 15(2) (1991): 169–176.
- Elias, Norbert, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Preveo Edmund Jephcott (revidirano izdanje). Oxford: Blackwell, 2000.
- Eustace, Nicole, *Passion is the Gale: Emotion, Power, and the Coming of the American Revolution*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008.
- Feher, Michael, „Introduction“, *Fragments for a History of the Human Body*, ur. Michel Feher, Ramona Naddaff, Nadia Tazi (3 sv.). New York: Zone Books, 1989.
- Fu, Cynthia H. et al., „Neural Responses to Sad Facial Expressions in Major Depression Following Cognitive Behavioral Therapy“, *Biological Psychiatry* 64(6) (2008): 505–512.
- Freedman, Paul, „Peasant Anger in the Late Middle Ages“, u: *Anger’s Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ur. Barbara H. Rosenwein. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989. Poglavlje 8.
- Gouiran, Gérard, *L’amour et la guerre. L’oeuvre de Bertran de Born*, 2 sv. Aix en Provence: Université de Provence, 1985.
- Graver, Margaret R., *Stoicism and Emotion*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Gutman, Dan, *It Ain’t Cheatin’ If You Don’t Get Caught: Scuffing, Corking, Spitting, Gunking, Razzing, and Other Fundamentals of our National Pastime*. New York: Penguin Books, 1990.
- Harré, Rom, ur., *The Social Construction of Emotions*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Hayes, Catherine J., Stevenson, Richard J., Coltheart, Max, „Production of Spontaneous and Posed Facial Expressions in Patients with Huntington’s Disease: Impaired Communication of Disgust“, *Cognition & Emotion* 23(1) (2009): 118–134.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, ur. J.C.A. Gaskin. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Hoffman, Jascha, „How Faces Share Feelings“, *Nature* 452 (7186) (2008): 413.
- Huizinga, Johan, *The Waning of the Middle Ages: A Study of the Forms of Life, Thought and Art in France and the Netherlands in the XIVth and XVth Centuries*. Preveo Frederik J. Hopman. New York: Doubleday, 1924.
- Jablonka Eva, Lamb, Marion J., *Evolution in Four Dimensions: Genetic, Epigenetic, Behavioral, and Symbolic Variation in the History of Life*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2005.: 76–78.
- Kaster, Robert A., *Emotion, Restraint, and Community in Ancient Rome*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Knuutila, Simo, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 2004.
- Konstan, David, *Pity Transformed*. London: Duckworth, 2001.

- Konstan, David, *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*. Toronto: University of Toronto Press, 2006.
- Léglu, Catherine, „Moral and Satirical Poetry“, u: *The Troubadours: An Introduction*, ur. Simon Gaunt, Sarah Kay. Cambridge: Cambridge University Press, 1999: 47–65.
- Liliequist, Jonas, „Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden“, u: *Crime and Control in Europe from the Past to the Present*, ur. Mirkka Lappalainen, Pekka Hirvonen. Helsinki: Academy of Finland, 1999: 174–207.
- Lilburne, John, *The Oppressed Man's Importunate and Mournful Cries to be Brought to the Bar of Justice, 18 April 1648* (2. izd.) <Early English Books Online>
- Little, Lester K., „Anger in Monastic Curses“, u: *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ur. Barbara H. Rosenwein. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989. Poglavlje 1.
- Lutz, Catherine, *Unnatural Emotions: Everyday Sentiments on a Micronesian Atoll and Their Challenge to Western Theory*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- McMahon, Darrin M., *Happiness: A History*. New York: Atlantic Monthly Press, 2006.
- Muir, Edward., *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.
- Nussbaum, Martha C., *The Therapy of Desire: Theory and Practices in Hellenistic Ethics*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Pell, Marc D. et al., „Recognizing Emotions in a Foreign Language“, *Journal of Nonverbal Behavior* 33(2) (2009): 107–120.
- Oatley, Keith, *Emotions: A Brief History*. Oxford: Blackwell, 2004.
- Offenstadt, Nicholas, *Faire la paix au moyen âge. Discours et gestes de paix pendant la guerre de Cent Ans*. Paris: Odile Jacob, 2007.
- Ortigue, S. et al., „The Neural Basis of Love as a Subliminal Prime: An Event-Related Functional Magnetic Resonance Imaging Study“, *Journal of Cognitive Neuroscience* 19(7) (2007): 1218–1230.
- Oschema, Klaus, *Freundschaft und Nähe im spätmittelalterlichen Burgund. Studien zum Spannungsfeld von Emotion und Institution*. Köln: Böhlau, 2006.
- Oschema, Klaus, ur., *Freundschaft oder „amitié“? Ein politisch-soziales Konzept der Vormoderne im zwischensprachlichen Vergleich (15.–17. Jahrhundert)*. Berlin: Duncker & Humblot, 2007.
- Plamper, Jan, „Fear: Soldiers and Emotion in Early Twentieth-Century Russian Military Psychology“, u: *Emotional Turn? Feelings in Russian History and Culture*, ur. Jan Plamper, *Slavic Review* 68(2) (2009): 259–283.
- Provine, Robert R., „Yawns, Laughs, Smiles, Tickles, and Talking: Naturalistic and Laboratory Studies of Facial Action and Social Communication“, u: *The Psychology of Facial Expression*, ur. James A. Russell, José Miguel Fernández-Dols. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Poglavlje 7.
- Reddy, William M., *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Rosenwein, Barbara H., ur., *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989.
- Rosenwein, Barbara H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006.

- Rosenwein, Barbara H., „Emotion Words“, u: *Le Sujet de l'émotion au Moyen Âge*, ur. Damien Boquet, Piroška Nagy. Paris: Beauchesne, 2009: 93–106.
- Rosenwein, Barbara H., „Les émotions de la vengeance“, u: *La Vengeance 400–1200*, ur. Dominique Barthélemy, François Bougard, Régine Le Jan. Rome: École française de Rome, 2006: 237–257.
- Rosenwein, Barbara H., „The Uses of Biology: A Response to J. Carter Wood's 'The Limits of Culture?'“, *Cultural and Social History* 4 (2007): 553–558.
- Rosenwein, Barbara H., „Worrying about Emotions in History“, *American Historical Review* 107 (2002): 821–845.
- Russell, James A., „Is There Universal Recognition of Emotion from facial Expression? A Review of the Cross-Cultural Studies“, *Psychological Bulletin* 115 (1994): 102–141.
- Russell, James A., „The Contempt Expression and the Relativity Thesis“, *Motivation and Emotion* 15(2) (1991): 149–168.
- Russell, James A., „Reading Emotions from and into Faces: Resurrecting a Dimensional-Contextual Perspective“, u: *The Psychology of Facial Expression*, ur. James A. Russell, José Miguel Fernández-Dols. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Poglavlje 13.
- Scheff, Thomas J., *Emotions, the Social Bond, and Human Reality: Part/Whole Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Smagghe, Laurent, „*Sur peine d'encourir nostre indignacion: Rhetorique du courroux princier dans les pays-bas bourguignons à la fin du moyen âge*“, u: Damien Boquet, Piroška Nagy, ur., *Politiques des émotions au Moyen Âge*, Actes du colloque EMMA 3, Aix-en-Provence (15–17 mai 2008), 2010.
- Sinatra, Tina, Coplon, Jeff, *My Father's Daughter: A Memoir*. New York: Simon and Schuster, 2000.
- Sorenson, E. Richard, *The Edge of the Forest: Land, Childhood and Change in a New Guinea Protoagricultural Society*. Washington, D. C.: Smithsonian Institution Press, 1976.
- Stearns, Peter N., *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. New York: New York University Press, 1994.
- Stock, Brian, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Tarlow, Sarah, „Emotion in Archaeology“, *Current Anthropology* 41(5) (2000): 713–746.
- Turke, Paul W., „Which Humans Behave Adaptively, and Why Does it Matter?“, *Ethology and Sociobiology* 11 (1990): 305–339.
- Turner, Robert, Whitehead, Charles, „How Collective Representations can Change the Structure of the Brain“, *Journal of Consciousness Studies* 15(10–11) (2008): 43–57.
- White, Stephen D., „The Politics of Anger“, u: *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ur. Barbara H. Rosenwein. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989. Poglavlje 6.